

Віталій АБЛИЦОВ (Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ НОБЕЛІВСЬКИЙ РУХ: НОТАТКИ НА ТЕМУ ОДНОЙМЕННОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО СЛОВНИКА

“Україна завжди прагнула до Свободи” – ці слова з “Історії Карла XII” Вольтера (Руан, 1731) не лише епіграф до цієї публікації, але й відправний пункт формування концепції названого видання.

Зрозуміло, що сьогодні говорити про найближчу перспективу здійснення українських претензій на Нобелівську премію нереально. Ця теза не є остаточним вердиктом, адже наші вчені залишаються активними учасниками міжнародного наукового життя, наприклад, працюють у глобальному проекті – створенні й проведенні експериментів з адронним колайдером. Є припущення, що цей проект може бути відзначений Нобелівською премією.

В минулому основною причиною нашої відсутності у нобелівських списках була одна з умов офіційної участі в змаганні інтелектуалів світу – державність народу, представники якого претендують на високу нагороду шведського благодійника. Сьогодні маємо відроджену українську незалежність, то ж для нас відкрилися можливості увійти до кола обраних, але ми досі не маємо нобелівських лауреатів.

Однак наші країни не лише стояли біля витоків міжнародного нобелівського руху та активно його розвивали, але й отримували у Скандинавії найпрестижніші відзнаки наукового та суспільного визнання, поповнюючи списки визначних інтелектуалів, передовсім, Росії, США, Франції та Ізраїлю.

Отже, саме час чітко окреслити, що нами зроблено, що належить зробити, але, насамперед, дізнатися про те, що вже маємо й назвати тих, хто, на жаль, як громадяни інших держав, був удостоєний нобелівського символу популярності й успіху. Україна сьогодні потребує нових ідей, нових ініціатив, особливо в інтелектуальній сфері. Активізація національного нобелівського руху повинна стати одним із шляхів досягнення високої мети – прискореного входження України до кола провідних країн Європи.

Т. Шевченко: “Сини мої на чужині, на чужій роботі”

Офіційною датою появи міжнародного нобелівського руху є 27 листопада 1895 р., коли відомий шведський підприємець і філантроп Альфред Нобель (1833–1896) заповів створити фонд свого імені, відсотки з якого у вигляді премій повинні заохочувати тих, хто протягом попереднього року приніс найбільшу користь людству. Вперше нагороди були присуджені 10 грудня 1901 р. Сьогодні нобелівський рух – один із найпрестижніших на нашій планеті.

Як уже зауважено, з одного боку ми наче і не маємо підстав вести мову про офіційну репрезентацію у світовій нобеліані, а з іншого – у нас є документальні підстави говорити про нашу присутність, більше, участь вітчизняних інтелектуалів у цьому авторитетному почині. Науковці та громадські діячі Одеси, Чернівців, Львова, Києва, Харкова від початків виникнення й утвердження ініціативи шведського добродія стали впливовими прихильниками та співробітниками Нобелівських комітетів і Нобелівської фундації. Вже 1902 р. одеський науковець і громадський діяч Яків Новиков успішно номінував швейцарського журналіста Елі Дюкоммена (1833–1906) на Нобелівську премію миру.

Проте першим у шерензі вітчизняних нобеліантів став харків'янин Ілля Мечников, якого на премію в номінації “фізіологія і медицина” 1901 р. представив французький бактеріолог П'єр Ру (Нобелівську премію харків'янин тоді не отримав, номінувався ще сім разів і аж 1908 р. став нобеліантом).

1902 р. чернівчанин Фрідріх Кляйнвахтер номінував віденського публіциста Моріса Адлера на Нобелівську премію миру. 1904 р. одеський науковець Володимир Підвисоцький (за народженням чернігівець, закінчив медичний факультет Київського університету) номінував на Нобелівську відзнаку російського вченого Івана Павлова. Наступного, 1905 р. професор Київського університету Микола Оболонський (випускник медичного факультету Харківського університету) представив перед Нобелівським комітетом кандидата на високу відзнаку, київського професора медицини Сергія Чирьєва. Того ж року львівський славіст Антон Калина номінував на премію А. Нобеля польську письменницю Елізу Ожешко.

1910 р. київський політик Станіслав Сірчинський номінував громадського діяча графа Михайла Тишкевича на Нобелівську премію миру. 1911 р. це ж зробив киянин граф Анжей Богущкий. Тоді ж львівський професор хімії Станіслав Бадзинський представив Нобелівському комітету краківського професора медицини Наполеона Цибульського, а петербурзький професор Юхим Лондон висунув на Нобелівську премію професора медицини киянина Сергія Виноградського. Харків'янина Максима Ковалевського (професора-юриста) 1912 р. представила Нобелівському комітету російська Міжпарламентська група.

Вінцем зусиль наших земляків вибороти Нобелівську премію у період до Визвольних змагань 1917–1921 рр. стало номінування 1916 р. на Нобелівську відзнаку з літератури Івана Франка, номінаторами якого виступили педагог і громадський діяч Йосип Застирець та шведський професор історії Харальд Йярне з Упсальського університету (до речі, внаслідок нашої пасивності щодо контактів із Нобелівською фундацією та її комітетами ще й сьогодні І. Франко – підданий Австро-Угорщини, представлений на офіційних сайтах престижної премії у списках лауреатів та номінантів Росії).

Зауважимо, що цей період був найактивнішим в історії Українського нобелівського руху (УНР). Після більшовицького заклоту 1917 р. в умовах панування тоталітаризму і сталінських репресій у суспільному житті СРСР, до якого була насильно інкорпорована Україна, активність вітчизняних нобеліфілів згасла. Однак ці відомості є беззаперечним аргументом на користь не лише існування УНР, але і його активного розвитку від початку минулого століття.

Зовнішнім поштовхом для нашої участі у новій суспільно важливій ініціативі, яка зміцнювала свій вплив на міжнародне життя (А. Нобель, засновуючи свою

нагороду, не обмежив її національними рамками, а наголосив на відкритості її для всіх інтелектуалів світу), стали спроби активізувати на етнічних українських землях пацифістський (антивоєнний) рух, особливо розповсюджений у той час на європейському континенті. Очевидно, це закономірний результат, адже заповітом А. Нобеля передбачено не лише заохочувати інтелектуальні здобутки, але й миротворчу діяльність (премія миру).

Для інтелігенції України – тогочасної частини Російській імперії, участь в антивоєнному русі була легальною формою опозиції до офіційного Петербурга і загалом до самодержавства. Після Переяславських угод і, як їх результату, повного знищення російським царатом української автономії, інтелектуали Одеси, Харкова, Чернівців, Києва, Львова тощо використовували будь-які можливості нагадати Європі про киеворуське минуле краю “від Сяну до Дону”.

Щоб чіткіше окреслити зазначену ідею, зауважимо, що час появи вольтерівської “Історії...” – це період правління у північній імперії імператриці Анни, яка, прийшовши до влади, насамперед зробила російську колоніальну політику ще жорстокішою. Певних поступок щодо України з боку офіційного Санкт-Петербурга було досягнуто лише за імператриці Єлизавети, коли Кирило Розумовський – брат морганатичного чоловіка Єлизавети Олексія Розумовського – 1750 р. став гетьманом України й управляв краєм до 1764 р. Остаточне знищення гетьманської держави Б. Хмельницького “Війська Запорізького” (заснована 1648 р.) відбулося 1782 р. шляхом введення губернського адміністративного устрою та кріпосного права в Україні (у такий спосіб автономна Гетьманщина трансформувалась у звичайну російську адміністративну територію).

Наступні 135 років (до 1917 р.) стали для нашого народу періодом тотального економічного, політичного і національного гніту (русифікація, втягування у загарбницькі імперіалістичні війни, нещадний терор щодо будь-яких проявів опору чи опозиції до політики російського самодержавства і т. ін.).

Такі дії офіційного Санкт-Петербурга не могли зупинити “прагнення України до Свободи”. Одним із виявів інтелектуального руху опору великодержавництву і став світовий нобелівський рух. Зазначимо, що до участі у ньому залучалися різні за своїм світоглядом та національністю діячі. Визначальним мотивом для них було усвідомлення особистої належності до міжнародного нобелівського руху, яке свідчило про їхню здатність адекватно відповідати на виклики часу. І хоча Україна відродила свою незалежність лише наприкінці минулого століття (отже, її представники отримали можливість офіційної співпраці з Нобелівською фундацією та її комітетами лише в останні два десятиліття), наші країни, як бачимо, стояли біля витоків утвердження й якнайповнішої реалізації добродійної ініціативи шведського підприємця Альфреда Нобеля.

Піонер вітчизняної нобелістики

Відомі документальні факти переконують, що першим прихильником нобелівського руху в Україні став одеський письменник-соціолог Яків Новиков. Він народився 29 вересня 1849 р. в Одесі (за іншими даними – в Константинополі, Туреччина), помер 21 травня 1912 р. Навчався у Новоросійському університеті (сьогодні – Одеський національний університет імені І. Мечникова), вивчав економіку та соціологію (згодом викладав в альма-матер). Я. Новиков – автор

численних публіцистичних і наукових досліджень, які були добре відомі закордонним читачам, але залишилися поза увагою в Росії (можливо тому, що написані французькою, англійською та іншими європейськими мовами й видані за кордоном). Для прикладу назвемо праці “Міжнародна політика” (1886), “Федерація Європи” (1901), “Емансипація жінок” (1903), “Проблеми бідності” (1908). Окремими творчим здобутком Я. Новикова є книга “The Russian people: a psychological study” (“Російський народ: психологічне дослідження”), видана 1904 р. в Нью-Йорку. У цьому виданні йдеться і про український народ та зазначається, зокрема, що дослідники розглядають його окремим європейським етносом, так само як, наприклад, чеський чи польський.

Якщо навіть припустити, що Я. Новиков народився у Константинополі, то достеменно відомо: дитинство й подальше життя вченого минуло в Одесі, куди його батько з родиною повернувся 1853 р. у зв’язку з початком Кримської війни 1853–1856 рр. В Константинополі О. Новиков мав склади готової продукції канатного заводу – підприємства родинного бізнесу.

Мати майбутнього вченого (одеситка грецького походження) захоплювалася античною цивілізацією й тому Я. Новиков ще юнаком відкрив для себе Італію, її історію та культуру, інші європейські країни.

Після закінчення юридичного факультету Новоросійського університету Я. Новиков, як представник Одеського біржового комітету, працював у складі Тарифної комісії з підготовки Митного тарифу 1892 р. Він дискутував з Д. Менделєєвим, який того ж року опублікував “Толковий тариф, або дослідження про розвиток промисловості в Росії у зв’язку із загальним тарифом 1891 року”. Видатний хімік обстоював принцип захисту вітчизняної промисловості через підвищення митних тарифів. На торгівельно-промисловому з’їзді 1896 р. Я. Новиков був лідером ліберальних прихильників вільної торгівлі, противників втручання держави в економічне життя країни. З трибуни Вільного економічного товариства одеський соціолог виступив із доповіддю “Економісти й протекціоністи”. Окрім того, Я. Новиков викладав у Новоросійському університеті, був членом міської торгівельної палати, брав участь у земському русі (1905 р. був делегатом від Херсонщини на земському з’їзді у Москві). Наприкінці життя Я. Новиков успадкував Одеський канатний завод.

Отже, Я. Новиков був відомою в Одесі людиною та утверджував позитивну думку про себе благодійністю: наприклад, влітку 1895 р. пожертвував Пантелеймонівському монастиреві ділянку землі “для побудови церкви та служб”. Для цього Я. Новиков був вимушений викупити за 52 тисячі російських рублів стареньку хатинку з землею, що не вартувала й десятої частини названої суми.

Ще цікавішим Я. Новиков був як письменник-соціолог. Він – автор понад 20 книг, які виходили у Парижі, Мілані, Нью-Йорку. Підготувавши до друку й видавши в Росії дві незначні праці, Я. Новиков згодом писав виключно французькою мовою та публікував свої твори за кордоном.

Варто підкреслити, що, як один із франкофонів, Я. Новиков все життя виступав за надання саме французькій (а не англійській) мові ролі посередника у спілкуванні народів Європи. Майбутнє “старого континенту” він бачив лише у федерації народів, яка гарантуватиме кожній країні мирне й цивілізоване існування

(як бачимо, основна мрія вченого здійснилась – європейські держави об'єдналися в єдиний економічний, політичний та мілітарний союз й упевнено, долаючи законні проблеми розвитку, прямують у майбутнє). Я. Новиков тривалі періоди часу жив у Парижі. Із появою авторитетного міжнародного журналу “Revue de Sociologie” у 1893 р. він став його постійним автором і членом редакційної колегії, а також був обраний віце-президентом Міжнародного інституту соціології.

У своїх публіцистичних працях одеський науковець і педагог виступав переконаним прихильником пацифізму (заперечення війни як суспільного явища). Він був противником застосування біологічних законів дарвінізму як методу вивчення та пояснення тенденцій розвитку суспільства (хоча вчення англійського дослідника загалом не заперечував), вважаючи це примітивізацією соціальних процесів та законів. Визначальні дослідження Я. Новикова приходять до читачів і в наш час. Так, у 1971 та 1975 рр. у Нью-Йорку (США) побачили світ книги одесита “War and its alleged benefits” (“Війна і її так звані переваги”) та “Peace and civilization” (“Мир та цивілізація” (вибране Я. Новикова). Передмову до першого видання написав лауреат Нобелівської премії з літератури Р. Н. Енджелл.

Підкреслимо, що Я. Новиков до сьогодні залишився неперевершеним за активністю й результативністю номінування на Нобелівську премію (лише один із його шести кандидатів на престижну відзнаку (французький юрист Е. Арно) залишився без нагороди (але з незалежних від Я. Новикова причин)). Щасливий квиток випав Е. Дюкоммену (1902), Б. фон Зутнер (1905), Е. Монеті (1907), П. Д'Естурнеллю (1909) та А. Фріду (1911).

Майже одразу після початку нобелівського руху сталася важлива подія у житті Я. Новикова: 1897 р. його ввели до кола лідерів Всесвітнього руху миру (на Гамбургському Конгресі миру). Упродовж десятиліття (до Мюнхенського конгресу, 1907) одеський соціолог відчутно впливав на перебіг європейських подій, які мали на меті зміцнювати безпеку “Старого світу”, відвернути світ від збройного зіткнення.

Не варто шукати у світогляді Я. Новикова симпатій до національно-визвольних рухів, оскільки він уважав себе відданим прихильником європейського федералізму – основи єднання континенту. З іншого боку, соціолог не мав жодних ілюзій щодо московського великодержавництва (на Конгресі 1903 р. в Руані він чітко наголосив, що в Росії ніколи не існувало ні свободи преси, ні свободи думки і що саме імперії є найбільшим гальмом розвитку демократії, а отже європейського єднання). “Знову повторюся, – говорив Я. Новиков, – що порятунок від мілітарного конфлікту лише у підтримці народного загалу: коли люди зрозуміють, що мир – це хліб, ми за кілька тижнів одержимо федерацію Європи”.

Діяльність європейських пацифістів зумовила створення 1909 р. Київського товариства прихильників миру. Цю громадську організацію започаткував майбутній дипломат Української Народної Республіки граф Михайло Тишкевич. До товариства входили багато відомих в Україні діячів, зокрема, мати Лесі Українки Олена Пчілка (О. П. Косач). Миротворча організація об'єднувала людей різних релігійних конфесій, національностей і суспільних верств. М. Тишкевич тричі (1910, 1911, 1927) номінувався на Нобелівську премію миру (номінатори – київські політичні діячі С. Сірчинський та А. Богущкий, а також член французького парламенту Бонкал де Гейлхард). Беручи активну участь у суспільному житті

України, М. Тишкевич еволюціонував від автономіста до переконаного прихильника української незалежності та державності.

Миротворчий рух в Російській імперії не знаходив підтримки влади, створення товариств прихильників миру гальмувалося, навіть після Гаазької Конференції миру 1899 р., що проводилася за участі Миколи II (російський монарх навіть номінувався на Нобелівську премію миру). Головними опонентами пацифістів стали об'єднання типу великодержавного шовіністичного “Союза русского народа”. Відтак, створення товариств прихильників миру в Одесі та Харкові завершилося на етапі утворення ініціативних груп.

Третім прихильником миротворчого руху, номінованим на Нобелівську премію миру, став харків'янин, професор права Максим Ковалевський (1912).

Повторюся: останньою яскравою сторінкою УНР дореволюційного часу було номінування на Нобелівську премію з літератури 1916 р. І. Франка.

Після встановлення більшовицького режиму в Росії номінувалися найчастіше діаспорні діячі

Пацифісти та інші близькі до них суспільні рухи не змогли зупинити наростання глобального конфлікту в Європі та у світі: 1914 р. почалася Перша світова війна. Згасання миротворчих ініціатив у Європі адекватно відбилось на номінуванні на Нобелівську премію миру наших співвітчизників. Після 1917 р. на престижну відзнаку висувалися, насамперед, науковці та письменники, не завжди представники від УРСР, але частіше діаспорні діячі. Причина зрозуміла – в радянській Україні, як складовій частині СРСР, панував більшовицький, радянський режим. Номінування та присудження нобелівських нагород стало фактором політичним: в СРСР і в нацистській Німеччині було заборонено номінуватися й отримувати престижну відзнаку. Фактично, лише присудження та вручення премії А. Нобеля М. Горбачову (1990) зробило нобелівську тематику відкритою для пострадянського суспільства¹.

Отже, продовжимо представлення українців та наших краян, яких номінували на Нобелівську премію від 20-х рр. минулого століття:

1921 р. киянина С. Виноградського рекомендував членам Нобелівського комітету шведський бактеріолог Х. Бартель. 1926 р. професура юридичного факультету Львівського університету запропонувала для розгляду на Нобелівському комітеті свого колегу Освальда Бальцера (на премію миру).

Наступного року (втретє) номінувався на ту ж премію граф М. Тишкевич, який емігрував з України до Польщі (знову ж таки, російські дослідники нобелістики відносять громадянина Польщі М. Тишкевича до списків Російської Федерації, більше: до номінантів від СРСР (?!). Обидва кандидати не здобули прихильності нобелівських “суддів” й не стали нобеліантами.

1932 р. вперше у списку номінованих на престижну шведську премію з'явився біолог (полтавець за походженням, представник РРФСР за місцем мешкання і праці) Олександр Гурвич (висувався потім ще чотири рази, але так і не був удостоєний

¹ Про драматичні ситуації, що супроводжували нобеліану в СРСР детально й аргументовано розповів А. Блох у фундаментальному дослідженні “Советский Союз в интерьере Нобелевских премий” (Санкт-Петербург, 2001). Згадаймо, зокрема, переслідування Б. Пастернака, що прискорило смерть нобеліанта.

премії А. Нобеля). 1935 р. харківський фізіолог Г. Фольборг номінував свого лєнінградського колегу Л. Орбелі (помічника Нобелівського лауреата 1904 р. І. Павлова). І, нарешті, 1950 р. відомого одеського медика-офтальмолога В. Філатова на Нобелівську премію представляв його румунський колега Г. Настасє.

Названими номінантами наш список не вичерпується, але для даної публікації обираємо тих, хто, так би мовити, найближчий за народженням чи діяльністю до України. Для львів'ян, очевидно, цікаво, що відомий медик Р. Вейгль (винахідник ефективної вакцини проти тифу, який майже півстоліття працював у Львові, закінчив Львівський університет) номінувався на Нобелівську премію у 1939 р. (номінатор – польський біохімік С. Домбровський).

Можна ще говорити про киян М. Бердяєва та М. Алданова й інших.

Ті, хто цікавиться нобелівським рухом, знають, що виконавці заповіту А. Нобеля прийняли суворі правила щодо збереження конфіденційності обговорень і рішень Нобелівських комітетів: детальна інформація про минулих лауреатів і номінантів відкривається лише через півстоліття. Отже, сьогодні маємо змогу говорити про діяльність членів нобелівських комітетів за 1961 і попередні роки.

Документальних підтверджень щодо номінування відомих представників України та УРСР письменників В. Винниченка, У. Самчука, Т. Осьмачки, М. Бажана, П. Тичини та інших поки що немає. Є часткова й суб'єктивна інформація, наприклад, про спроби висування прозаїка В. Винниченка, чиї твори були добре відомі європейському читачеві, є свідчення нібито відмов М. Бажана та П. Тичини...

В Україні центр нобелівського руху в Тернополі, а в Росії – у Тамбові

Понад двадцять років збираються прихильники Українського Нобелівського Руху в Тернополі, щоб оприлюднити нові дослідження, обмінятися думками щодо сьогодення й майбутнього нобелістики (ініціювали ці читання у 1991 р. ентузіасти – інженер Ю. Ковальков, педагог З. Бабій та журналіст П. Бубній. Читання підтримує місцева влада, вони мають прихильників в Україні і за кордоном). 2001 р. Тернопіль відвідав Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Швеція в Україні Оке Петерсон й привітав учасників X нобелівських читань (акція була присвячена 100-річчю першого вручення Нобелівських премій). “Особливої ваги набуває те, що серйозний інтерес до Нобелівського руху ми спостерігаємо не в столиці, а в провінції” – зауважив пан посол.

Прийшов час об'єднати учасників УНР і в Києві, але поки що Національна академія наук України – провідний науковий центр нашої країни – не стала осередком сприяння і пропаганди міжнародного нобелівського руху. Те саме спостерігаємо й у Росії: там Міжнародний інформаційний нобелівський центр діє не в Москві, а в Тамбові. Очолує його наш земляк з Харківщини, науковець і педагог В. Тютюнник.

Так, науку рухають вперед інтелектуали, але й фінанси грають вагому роль. І ще вчасні, адекватні до мети, рішення. Не випадково, лідер західної економіки – США, очолує список Нобелівських лауреатів за кількістю нагород. Щоправда, серед університетів на першому місці британський Кембриджський університет. У нас, як завжди, є все, але немає необхідних масштабних рішень, ініціатив та акцій.

Вийшли друком як фундаментальні видання², так і окремі цікаві дослідження³. Крім традиційних Тернопільських читань, відбуваються й інші події, присвячені Нобелівській премії та українській нобелістиці в Києві, в Харкові, в Дніпропетровську... Маємо також численне коло учасників УНР: економіста М. Довбенка, публіциста О. Левченка, філолога М. Сулиму та багатьох інших.

Але потрібен координаційний столичний центр, який узагальнював би зроблене й передбачав перспективу (до речі, йдеться не про якусь ще одну організаційну структуру, а про інформаційний центр, діючий, можливо, на громадських засадах). І зрозуміло – потрібні київські Нобелівські читання. Щоправда, в автора є побоювання, що саме у столиці такі інтегративні акції можуть стати офіційними і псевдоелітарними, цього немає у Тернополі, де панує демократичний дух й існує єдине захоплення – друк кращих доповідей у черговому Збірнику Тернопільського осередку НТШ. Нещодавно, до речі, побачив світ п'ятий том праць під назвою “Нобелівський Рух і Україна”.

Ще раз згадаємо вольтерівське визначення прагнення України до свободи, що сьогодні можна трактувати і як синонім демократії та вільного цивілізованого розвитку. Чи визначають ці ідеї наше суспільне життя? Оцінюючи поведінку лідерів національної еліти, безперервну боротьбу на владному олімпі тощо, позитивно на це запитання відповісти не можна. І тоді приходять на пам'ять рядки Ю. Шевельова: “Наш вік – вік організованості. Вік злагоди й координації. Це означає – вік функційності”. І ще: “Провінція – все те, що не думає, що воно столиця світу. Провінція – все те, що не стверджує себе столицею світу. Провінція – не географія, а психологія. Не теорія, а душа” (“Над озером. Баварія”, 1947–1948).

Прагнути Нобелівської премії – означає діяти за принципом філософа Г. Сковороди: прагни вершини, сягнеш середини.

Р. С. На завершення пропонованої публікації подаємо скорочений виклад неофіційних підсумків сучасної української присутності на сайтах Нобелівської фундації (ще раз підкреслюємо, що зараз всі лауреати й номінанти – вихідці з України, віднесені до списків, насамперед, Росії та Російської Федерації. Навіть ті, хто емігрував до Європи чи до Америки).

Лауреати Нобелівської премії, народжені на етнічних українських землях:

АГНОН (ЧАЧКЕС) Шмуель Йосип Халеві (17. 07. 1888, Бучач (тепер – Тернопільська область, Україна) – 17. 02. 1970, Єрусалим, Ізраїль). Письменник, перший з-поміж івритомовних авторів, відзначений Нобелівською премією (1966) “за глибоко оригінальну й майстерну прозу за мотивами життя єврейського народу”.

БЕГІН Менахем (16. 08. 1913, Брест-Литовський (давньоруське Берестя , тепер – Республіка Білорусь) – 9. 03. 1992, Тель-Авів, Ізраїль). Політик, державний діяч (сьомий прем'єр-міністр Ізраїля, 1977–1983), Нобелівська премія миру за 1978 р. присуджена М. Бегіну (а також президенту Єгипту А. Садату) “в ознаменування спільних заслуг у справі миру на Близькому Сході”.

² Довгий С., Литвин В., Солоіденко В. Лауреати Нобелівської премії. 1901–2001. – Київ: Український видавничий центр, 2001. – 765 с.; Левченко О. Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна. – Тернопіль: Лілея, 2000.

³ Нобелевские лауреаты Слобожанщины. – Харьков: Факт, 2005; Чекман І. Родина Нобелів. – Київ: ПВП “Задруга”, 2007.

ВАКСМАН Зельман Абрахам (22. 07. 1888, Нова Прилука (тепер – Вінницька область, Україна) – 16. 08. 1973, Хайєнісі, США). Мікробіолог, доктор наук, професор, вперше виділив низку антибіотиків, зокрема, стрептоміцин. 1952 р. удостоєний Нобелівської премії з фізіології та медицини “за відкриття стрептоміцину, першого антибіотика, ефективного для лікування туберкульозу”.

ГОФФМАНН Ролд. Народився 18 липня 1937 р. в Золочеві (тепер – Львівська область, Україна). Мешкає в США. Хімік (органічна і квантова хімія), доктор наук (1962). Нобелівської премії за 1981 р. удостоєний (разом з К. Фукуї) “за розробку теорії перебігу хімічних реакцій, створену ними незалежно один від одного”.

КУЗНЕЦЬ Саймон (30. 04. 1901, Харків, Україна – 10. 07. 1985, Кембридж, Массачусетс, США). Економіст, навчався у Харківському та Колумбійському університетах (1924), доктор наук. Нобелівську премію з економіки 1971 р. присуджено “за емпіричне обґрунтування тлумачення економічного зростання”.

МЕЧНИКОВ Ілля (15. 05. 1845, Іванівка (тепер – Харківська область, Україна) – 15. 07. 1916, Париж, Франція) Біолог, патолог, навчався у Харківському університеті (природниче відділення фізико-математичного факультету, закінчив курс навчання за 2 роки). Разом з П. Ерліхом удостоєний Нобелівської премії з фізіології та медицини за 1908 р. “за праці з імунітету”, оскільки було покладено початок сучасним дослідженням з “імунології і зроблено вагомий вплив на весь хід її розвитку”.

РАБІ Ісидор Айзек (29. 07. 1898, Риманів (Лемківщина, Польща) – 11. 01. 1988, Нью-Йорк, США). Фізик, навчався у Корнельському та Колумбійському університетах, учасник Манхеттенського ядерного проекту США. 1944 р. “за резонансний метод вимірювання магнітних властивостей атомних ядер” був нагороджений Нобелівською премією. Як визначив один із колег фізика, метод І. Рабі дозволив встановити радіозв’язок із найменшими частинками речовини, зі світом електронів атомного ядра.

ШАРПАК Жорж (1. 08. 1924, Дубровиця (тепер Рівненська область, Україна) – 29. 08. 2010, Париж, Франція). Фізик, навчався у паризькому лицейі Монтельє, Гірничій вищій школі, вивчав експериментальну фізику в Колеж де Франс, де слухав лекції Ф. Жоліо-Кюрі, член Французької академії наук. У мотивації присудження Нобелівської премії за 1992 р. говориться про “винахід та вдосконалення детекторів частинок, особливо багатопровідної пропорційної камери”.

Лауреати Нобелівської премії – вихідці з України:

Беллоу Сол (США, премія з літератури 1976 р., предки з Одеси);

Браун Герберт (США), лауреат з хімії 1979 р. (у традиційній нобелівській промові зауважив, що його батьки походять з Житомира);

Бунін Іван (Росія), лауреат премії з літератури (походить з родини волинських Бурковських, завжди був прихильний до України, Т. Шевченка);

Гелл-Манн Маррі (США, премія з фізики 1969 р., батьки – емігранти з Чернівців);

Гросс Давид (США, премія з фізики 2004 р., в нобелівській автобіографії вказав, що його мати народилась в Україні);

Горбачов Михайло (політик, СРСР, премія миру 1990 р., предки з Чернігівщини);

Капіца Петро (СРСР, премія з фізики 1978 р., походить з українського дворянського роду Стебницьких);

Кандел Ерік (США, премія з фізіології та медицини 2000 р., в нобелівській автобіографії говорить, що його мати народилася в Коломиї, а батько в родині, яка походить з Олеська, що розташоване в Галичині);

Кон Уолтер (США, премія з хімії 1998 р., в автобіографії вказує, що його мати народилася в Бродах на Львівщині);

Куш Полікарп (США, премія з фізики 1955 р., предки з України);

Ландау Лев (СРСР, премія з фізики 1962 р., формування вченого відбулося в 1930-ті рр. у Харкові в Українському фізико-технічному інституті);

Пастернак Борис (СРСР, премія з літератури за 1958 р., батьки – одесити);

Пінтер Гарольд (Великобританія, премія з літератури 2005 р., в автобіографії пише, що його предки – одесити);

Рабін Іцхак (Ізраїль, політик, премія миру 1994 р., батько – киянин);

Рейхштейн Тадеуш (польсько-швейцарський хімік, премія 1950 р., дитинство минуло у Києві);

Солженіцин Олександр (СРСР, премія з літератури 1970 р., походить з української родини Щербаків);

Тамм Ігор (СРСР, премія з фізики 1958 р., дитинство і юність минули у Кіровограді, де вчений закінчив гімназію; працював викладачем у Сімферополі та Одесі);

Уолд Джордж (США, премія з фізіології та медицини 1967 р., батько із Перемишльщини);

Фогель Роберт Вільям (США, премія з економіки 1993 р., в нобелівській автобіографії вказує, що батьки з Одеси);

Франк Ілля (СРСР, премія з фізики 1958 р., формування вченого відбулося в Криму);

Фрідман Мільтон (США, премія з економіки 1967 р., батьки із закарпатського Берегового);

Хорвіц Роберт (США, премія з фізіології та медицини 2002 р., в біографії вказує про українські корені родини; предки з Новгород-Сіверського та Остра, Чернігівщина);

Шолохов Михайло (СРСР, премія з літератури за 1965 р., мати – чернігівчанка Черняк.

Номінанти

Франко Іван – номінувався на Нобелівську премію з літератури у 1916 р. (нагадаємо коротко про події, пов'язані з цією драматичною сторінкою в біографії Поета). Ініціатива висунення на Нобелівську премію збіглася із відзначенням громадськістю 40-річчя його літературної праці (1913). 1916 р. теж був ювілейним – І. Франкові виповнювалося 60 років. Шанувальники творчості письменника прагнули зробити масштабне – європейське – святкування. Для цього було розгорнуто кампанію щодо міжнародної підтримки цієї благородної акції. На заклик відгукнулися академік-славист А. Єнсен, член Шведської академії історик Х. Йерне, професори Віденського університету. Важливим моментом у наближенні до високої мети – Нобелівського лауреатства, є представлення пошукувача

Нобелівському комітету. Бажано, щоб це робив впливовий і відомий у Європі діяч – співвітчизник претендента. Таким на той час в Україні був Ю. Романчук – віце-президент Рейхсрату (парламенту Австрії), але він відповів прохачам: “Ще не пора...” (?!). Справа в тім, що Ю. Романчук був політичним опонентом І. Франка (як і тепер, в минулому мало було у нас таких, хто здатен піднятися над своїми амбіціями, мислити масштабно й патріотично). Ю. Романчук не був самотнім у своїй позиції: доктор наук І. Франко претендував на українську кафедру в Львівському університеті, але О. Колесса та К. Студинський вважали, що вони гідніші... Не став письменник і членом парламенту у Відні саме через відсутність підтримки у середовищі галицької інтелігенції. Відтак, І. Франка і його творчість відкривали прискіпливим суддям Й. Застирець – педагог, громадський діяч та академік Х. Йерне. У нас багато написано про якісь інтриги щодо номінування І. Франка на премію А. Нобеля (наче б то документи були подані невчасно, вплинула смерть на рішення...).

Але все насправді зробили правильно й вчасно. Справа у тім, що суперниками нашого письменника були 46 претендентів на нагороду, яких представили суддям авторитетні в Європі діячі. Наприклад, майбутнього лауреата шведського академіка В. фон Гайденстама Нобелівському комітетові представляв володар Нобелівської премії 1912 р. німецький письменник Г. Гауптман. Йому допомагало кілька відомих у науковому світі вчених. Зіграли роль і скромна рекомендація І. Франка, і глобальні міжнародні події. Тривала Перша світова війна, Нобелівський комітет вирішив не відзначати представників країн – учасників світової бійні. І. Франко був громадянином Австро-Угорщини, яка воювала. Щоправда, 1915 р. нобелівським лауреатом став Р. Роллан, громадянин Франції – теж учасниці війни. Рішення судді пояснили так: мовляв, було взято до уваги не лише високохудожню творчість кандидата, але і його активну участь у пацифістському русі. Відтак, внаслідок об’єктивних і суб’єктивних причин І. Франко залишився без престижної відзнаки. А далі був сумний відхід письменника у небуття, точніше – у безсмертя.

Алданов Марк (1886, Київ – 1957, США) – номінант на премію з літератури (1938, 1939, 1947, 1948, 1949, 1950);

Ахматова Анна (1889, Одеса – 1966, Ленінград, РФ) – на премію з літератури (1964);

Бальмонт Костянтин (1867, Володимирська губернія, Росія – 1942, Париж, Франція) – на премію з літератури (1923). К. Бальмонт – нащадок херсонського поміщика І. Баламута;

Бальцер Освальд (1858, Ходорів, Львівщина – 1933, Львів), професор права претендент на премію миру (1926);

Бердяєв Микола (1874, Київ – 1948, Кламар – передмістя Парижа), філософ – на премію з літератури (1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948);

Бялик Хайм (1877, Ради на Житомирщині – 1934, Відень, Австрія) – на премію з літератури (1933, 1934);

Вейгель Рудольф (1883, Моравія – 1957, Закопане, Польща), львівський медик-академік – на премію з фізіології та медицини (1939);

Векслер Володимир (1907, Житомир – 1966, Москва, РФ) – на премію з фізики (1948);

Виноградський Сергій (1856, Київ – 1953, Париж, Франція) – на премію з фізіології та медицини (1911, 1921);

Гурвич Олександр (1874, Полтава – 1954, Москва, РФ) – на премію з фізіології та медицини (1929, 1932, 1933, 1934, 1938);

Ковалевський Максим (1851, Харків – 1916, Петроград, РФ), юрист, соціолог – на премію миру (1912);

Мережковський Дмитро (1865, Санкт-Петербург, Росія – 1941, Париж, Франція) – на премію з літератури (1914, 1915, 1930–1937). Предки Д. Мережковського походять із Глухова, мати письменника – з роду волинських князів Курбських;

Тишкевич Михайло (1857, Андрушівка, Київщина – 1930, Гнезно, Польща), політичний і культурний діяч – на премію миру (1912, 1919, 1927);

Філатов Володимир (1875, Саранськ, Росія – 1956, Одеса) – на премію з фізіології і медицини (1950);

Черніховський Саул (1873, Михайлівка на Запоріжжі – 1943, Єрусалим, Ізраїль), поет – на премію з літератури (1937);

Чирьєв Сергій (1850, Самара, Росія (за іншими даними Вітебськ, Білорусія) – 21. 07. 1915, Київ, Україна), фізіолог – на премію з фізіології та медицини (1905).

І, врешті, про українські університети, сторінки історії яких пов'язані з вітчизняним Нобелівським рухом.

Лідером є Харківський університет: тут навчалися і викладали три нобеліанти – І. Мечников, С. Кузнець, Л. Ландау та номінант М. Ковалевський. На другому місці – Таврійський університет: викладали майбутній нобелівський лауреат І. Тамм та номінант О. Гурвич. Третє місце посідає Одеський університет: тут читав лекції лауреат Нобеля І. Мечников. В Одеському політехнічному університеті викладав нобеліант І. Тамм. Далі – Київський університет, де навчалися і викладали чотири майбутні номінанти на Нобелівську премію: навчалися номінанти з літератури М. Алданов та М. Бердяєв, фізіології і медицини С. Виноградський; викладав у 1884–1909 рр. номінант на премію з фізіології та медицини С. Чирьєв. Двох номінантів має Львівський університет: І. Франко тут навчався, а О. Бальцер – викладав. В Чернівецькому університеті певний час навчався номінант на Нобелівську премію з літератури І. Франко.